

Almantas Samalavicius **Peaaegu normaalne**

Vaevalt kaksikümmend aastat on möödas ja leedu kirjanikud, kes kunagi kuulutasid parkidesse ja väljakutele kogunenud kaaskodanikele tõde ja rõõmusõnumit kodumaa vabadusest, leiavad end nüüd avaliku elu äärealadelt. Nagu mujalgi Kesk- ja Ida-Euroopas, nii ka Leedus mängisid kirjanikud (nagu muudki intellektuaalid) raudse eesriide langemise ajal poliitilises avangardis mõjukat, kuid üürikest rolli.

Varsti ilmusid poliitika-areenile uued, pragmaatilisemad tegelased, kelle anne seisnes pigem konkreetsete ja realistlike majandusplaanide kui abstraktsete vabadusaadete esitamises. Need kirjanikud, kes kõnelesid endiselt julgete, ent veidi häguste metafooride keeles, pidid tunnistama, et nende tähetund poliitikas jäi kõigest põgusaks viivuks.

Sellest ajast saadik on Leedu ühiskond teinud läbi palju muutusi. Pärast 1991. aasta jaanuarisündmusi — mille käigus Nõukogude väed tapsid Vilniuses kolmteist rahumeelset tsiviilisikut, kes olid avaldanud meelt sõjaseisukorra vastu, ning mille järel kehtestati Leedule majandusblokaad — läks lahti "rahvaomandi" kiirustav ja suuresti ebaõiglane ümberjagamine džunglikapitalismi õhustikus. See, et kommunismijärgse üleminekuühiskonna arenguid ei olnud võimalik täpselt ette näha, on loomulik. Ühiskonnaelu läks aga paraku oma harjunud rada ja tehti palju vigu.

Kirjanikel, kellel varasem poliitiline kogemus puudus, ei õnnestunud seda omandada ka kommunismijärgsel perioodil. Kui Sajüdisega (Leedu uuendusliikumine, mis 80ndate lõpu ja 90ndate alguse iseseisvusvõitlust juhtis) kaasnenud poliitiline vaimustus oli jahtunud ning pinnale kerkisid uued sotsiaal- ja majandusprobleemid, pöördusid kirjanikud enamasti tagasi oma igapäevatöö juurde või hakkasid kaasa lööma kodanikuühiskonna loomise ning poliitika normaliseerumise protsessis. Aga enam ei mänginud nad peaosas.

Nad ei esinenud enam demokraatia eestkõnelejatena, vaid tavakodanikena, kes käimasolevaid arenguid ajalehtedes ja hiljem internetis kommenteerivad. Pole ime, et kirjanike hääl muutus seeläbi nõrgemaks ja seda oli ka harvemini kuulda. Massimeediumid eelistasid kõnelda kirjanikest peamiselt siis, kui mõni "kirjandustsunfti" kuuluja oli mõnda skandaali sattunud.

Mõni aasta pärast iseseisvuse taastamist jäi mulje, nagu oleks kirjanduse saatuseks aeglane ja piinarikas surm — raamatute ja kirjandusajakirjade tiraažid käisid alla, kuigi tekkis palju uusi kirjastusi, mille eluiga aga jäi üldjuhul lühikeseks. Kuid umbes kuue aasta möödudes hakkas kirjanduskliima paranema ja kirjastajadki väitsid, et turg on muutunud "peaaegu normaalseks" — ilukirjanduse müük hakkas jälle kasvama ning igal aastal ilmus üha rohkem leedu autorite romaane, novelli- ja esseekogusid. Enam ei kurdetud, et

kirjanikud olid nõukogude ajal liiga vähe sahtlisse kirjutanud, ning kirjandusareenile ilmus palju noori autoreid. Juhukõikumistest hoolimata tekkis leedu kirjandusele stabiilne ja enam-vähem rahuldav turg.

Kuidas on lood praegu? Ehkki ilukirjanduse tiraažid on keskmiselt väiksemad kui 20 aastat tagasi (mis näib olevat omane kõigile Kesk- ja Ida-Euroopa riikidele), on turg suhteliselt stabiilne. Suuri rahvahulki ligitõmbavad kirjandusüritused nagu Vilniuse raamatumess tõendavad, et kirjandus on jätkuvalt tähtis.

Siiski on praegu juba raske ette kujutada, et kõigest paarikümne aasta eest võis kuulsa välisleedu poeedi luulekogu ilmuda ligi 100 000 eksamplaris. "Normaalse" lääne inimese silmis ületab selline tiraaž kujutlusvõime piirid. Tänapäeval müüb luule märksa tagasihoidlikumalt, kuid on sellegipoolest säilitanud oma sümboolse väärtuse ja kvaliteedi (mida tõendavad ka arvukad tõlked teistesse keeltesse) ning omab püsivat lugejaskonda. Ent nii nagu enamikus riikides, ei ela ka Leedus ükski luuletaja oma luulest ära. Luuletajatele ja muudes žanrides kirjutajatele annavad teatavat majanduslikku kindlust iga-aastased riiklikud kirjandusstipendiumid. Vabadusel on oma hind ja see maksab ka raamatute kohta.

Kompromissitu ja šokeeriv proosa

Ričardas Gavelise romaan "Vilniaus pokeris" ("Vilniuse pokker") ilmus 1989. aastal 100 000 eksemplaris — pretsedent, mida pole järgmistel kümnenditel enam ületatud. Esitades taasiseseisvumiseelsele unisele leedu kirjandusele tõenäoliselt suurima mõeldava väljakutse, sai "Vilniuse pokker" kohe pärast ilmumist tormilise vastuvõtu osaliseks. See ilma igasuguse eneseimetluse ja heroilisuseta romaan, mis oli kirjutatud sahtlisse (käsikirja varjati autori sõprade juures kuni selle avaldamiseni, kusjuures Gavelis ei paljastanud varjajate nimesid kuni oma enneaegse surmani 2002. aastal), ei käsitlenud üksnes totalitaarse võimu olemust (iha absoluutse võimu ja kontrolli järele kehastavad "NEMAD", juba Platoni aegadest alates inimkonna vastu tegutsevad igavesed konspiraatorid), vaid kirjeldas ka inimtüüpi, mis oli sündinud leedu kultuuri ja nõukogude süsteemi koosmõjul.

Säärane homo lithuanicus ületas oma Suurt Venda homo sovieticus't kitsarinnalises, vaguruses, passiivsuses ja arguses ning viljeles destruktivistset ja silmakirjalikku uhkustunnet rahvusliku sümboolika ja ajaloo üle (näiteks Leedu Suurvürstiriigi võimusümbolit Vilniuse lossi kirjeldatakse romaanis kui haledat nüri fallost). Leedu pealinna kujutatakse sandistunud ja manduva surmahaige kehana, mille elanikud on üksteisele võõrad, elades oma viletsat väikest elu välisvõimu ja sisemise võimetuse koorma all.

Oma võimetust kompenseerivad nad kaaskodanike ja lähedaste piinamisega. Isegi romaani peategelane, kes on pühendanud oma elu "NENDE" kurjade plaanide mõistmisele, osutub alatuks paranoiliseks tüübiks, kes põlgab kõike ja kõiki ning on arvatavasti toime pannud raske kuriteo (see moodustab küll ühe romaani põhiliinidest, ent jääb lõpuni sama mõistatuslikuks kui algul.)

Seda kõike arvestades pole ka ime, et ei Leedu postsovetlik ühiskond ega kirjandus suutnud niivõrd avameelse, kompromissitu ja šokeeriva proosaga silmitsi seistes Gavelise esitatud väljakutset vastu võtta. 2009. aastal ehk 20 aastat pärast esmailmumist avaldati "Vilniuse pokker" Ameerika Ühendriikides ka inglise keeles. Ehkki pisut hilinenud, viib ingliskeelse tõlke ilmumine loodetavasti selle huvitava, provokatiivse ja teravalt ärksa kirjaniku teistegi

teoste tõlkimiseni. Kirjastajate plaan anda uuesti välja kõik Gavelise novellikogud ja kümme romaani võimaldaks aga nooremal põlvkonnal lugeda tema loomingut sootuks uues kirjanduslikus, kultuurilises ja ühiskondlikus kontekstis.

Must huumor ja ühiskonnakriitika

Viimasel kümnendil on leedu kirjandus kaotanud kolm tähtsat ja vaidlusi äratanud keskmise põlvkonna kirjanikku: Ričardas Gavelise, Jurgis Kunčinsase ja Jurga Ivanauskaitė¹. Lõhe juba nõukogude ajal tuntuks saanud kirjanike ja noorema, taasiseseisvumisjärgsel ajal küpsenud (ja paraku väiksemaarvulise) põlvkonna vahel on eriti märgatav. Vähesed vaidleksid vastu muljele, et just hilistes neljakümnendates ja varastes viiekümnendates kirjanike hääl on praegu kõige tugevam.

Sellesse põlvkonda kuulub näiteks Herkus Kunčius, kes avaldab peaaegu igal aastal uue romaani või novellikogu. "Pijoko chrestomatija" ("Joodiku krestomaatia", 2009) on vaimukas, peen ja kohati sarkastiline romaan, mille postmodernistliku süžee katkendlikke sündmusi hoiab koos tegelaste püsiv alkoholilembus.

Minategelane, noor kontseptualistlik kunstnik rändab mööda Euroopat ning veedab aega kunstiringkondades, mille liikmed jagavad tema huvi kõva pummeldamise vastu. Põimides põhisüžeesse anekdootlikke lugusid nõukogude ajast ja sellele eelnenust, mõtiskleb autor kommunistliku režiimi aegse joomiskultuuri eripärade üle, võrreldes neid tänapäeva kunstnike harjumustega nii Ida kui Läänes.

Need paralleelid toovad esile absurdsusi: kui vanadel aegadel joodi lootuse ja mõtte puudumisest või lihtsalt kommunismiajastule iseloomuliku sotsiaalse harjumuse tõttu, siis tänapäeva boheemlaskond üritab alkoholi sisse uputada uut moodi vaimset tühjust, nimelt oma kunstitegevuse mõttetust. Kuigi autor annab mõnikord mõista, et on moralist, ei sisalda "Joodiku krestomaatia" kui kirjandusteos vähimatki moraali. See on lihtsalt sotsiaalselt läbinägelik teos, mis kubiseb mustast huumorist ning parodeerib lõõvalt ja vaimukalt moodsa ühiskonna eksistentsiaalset tühjust, nii nagu see tillukestes mõõtmetes avaldub rahvusvahelises kunstikogukonnas.

Hiljuti ilmunud novellikogus "Isdouti, issizadė ti, apsmeizti" ("Reeta, loobuda, laimata", 2007) jutustab Kunčius lugu, milles vanem põlvkond võib ära tunda mõndagi oma nõukogudeaegsest elust. Kuid ta räägib sellest novellide kaudu, mis kõnelevad peamiselt seksuaalsest ahistamisest. Mõnikord leidub neis ka prohvetlikke noote. Lugu Krimmis asunud pioneerilaagrist Artek on esitatud kui vanaema jutustus oma poolnes tütrele "vanadest headest aegadest". On selge, et pioneerilaagris kasutas keegi täiskasvanu teda seksuaalselt ära — just nagu hiljuti Leedut ja Ukrainat raputanud skandaalis, kus sellesama, kunagi kuulsa laagri direktorit süüdistati teismeliste seksuaalses kuritarvitamises.

Herkus Kunčius võib pidada nõukogude ajajärgu üheks olulisemaks kontseptuaalseks kriitikuks tänapäeva leedu kirjanduses. Näitamaks, millist mõju avaldab nõukogude süsteemi mentaliteet taasiseseisvumisjärgsele elule, lahkab ta teadlikult sõltuvuse ajalugu. Ta annab mõista, et ajaloost ei ole võimalik vabaneda, seda saab ainult kogeda ja taasmõtestada. Tagasipöördumine ja taasmõtestamine on eriti tähtsad nende jaoks, kes pole seda absurdset süsteemi ise läbi elanud.

See eesmärk aga saavutatakse absurdi, groteski, iroonia ja mõnikord ka postmodernistliku pastiši abil. Selles suhtes on üheks Kunčiči tähtsamaks tekstiks romaan "Nepasigailè ti Duš anskio" ("Ärge halastage Duš anskisele", 2006), milles rakendatakse piiblistruktuuri loole, mis jutustab "moodsa Kristuse" ehk ühe kompartei funktsionääri õpetustest. Kunčičus jälgib tema karjääri metsavendade hävitajast kuni kõrgeimate parteiametiteni ning lõpuks tema tõrjumist ühiskonnaelu ääremaile. See romaan on Leedu kommunistliku mineviku järjekindel, läbinägelik ja kriitiline übermõtestus.

Ka Sigitas Parulskist võib pidada ühiskonnakriitikuks. Olles kohe pärast Leedu taasiseseisvumist saavutanud oma põlvkonna ühe väljapaistvama luuletaja maine, keskendus ta hiljem romaanidele, novellidele, esseedele ja näidenditele. Tema proosadebüüdiks oli "Trys sekundè s dangaus" ("Kolm sekundit taevast", 2002), mis põhines Nõukogude armees langevarjurina omandatud kogemustel. Ameerika kriitiku Ronald Sukenicki sõnu kasutades võiks seda raamatut nimetada pigem "dokutekstiks" kui puhtaks fiktsiooniks. Vaatamata teatavatele vormipuudustele ja armeeslängiga liialdamisele, pälvis autor teosega rohkelt tähelepanu ja muutus kultusfiguuriks.

Parulskise viimane romaan "Murmanti siela" ("Pomisev sein", 2009) on omamoodi 20. sajandi Leedu eepos Olandija küla kaudu nähtuna. Endine poliitvang ja küüditatu leitakse solgikraavist, millega autor esitab väljakutse uuele rahvuslikule tendentsile ülistada kõiki nõukogude režiimi vastu võidelnuid ja selle poolt tagakiusatuid. Pisikesest külast saab 20. sajandi Leedu metafoor — Esimene ja Teine maailmasõda, holokaust, metsavendlus, Gulag ja sünged nõukogude aastakümned. Parulskis väldib nostalgiat, sentimentaalsust või nartsissismi, kirjeldades vastupanu pool sajandit kestnud võõrrõhumisele.

Kuid erinevalt Kunčiči romaanidest on see teos pigem modernistlik kui postmodernistlik, meenutades eelmise sajandi esimese poole Lääne kirjanduse perekonnasaagasid. On üllatav, kuidas see kirjanduslik mässaja kasutab oma viimases romaanis traditsioonilisi jutustamisvorme, mida võib seostada postmodernismi üldise ammendumisega.

Mitmed Parulskise viimased teosed balansseerivad novelli ja essee piiril. "Nuogi drabužiai" ("Alasti rõivad", 2002), "Miegas ir kitos moterys" ("Uni ja teised naised", 2005) ja "Siaurinė kronika" ("Põhjakraonika", 2008) on kõik esseekogud, milles peegeldub äge ja mõnevõrra küüniline ellusuhtumine. Ometigi demonstreerivad need raamatud vaieldamatult, et ta on nüüdisaegses Leedus üks huvitavamaid ja originaalsemaid esseiste.

Esseežanri vilejeleb edukalt veel üks Parulskise põlvkonna kirjanik Kęstutis Navakas, kes on ühtlasi ka luuletaja ja saksa keelest tõlkija. Tema esseekogule "Gero gyvenimo kronikos" ("Hea elu kroonikad", 2005) järgnes 2008. aastal "Du lagaminai sniego" ("Kaks kotitait lund"), mis tõi talle mõnevõrra ootamatult riikliku auhinna (Parulskis oli selle kõige prestiižsema auhinna pälvinud viis aastat varem). Navakase esseede temaatika on mitmekesine — autori lapsepõlv ja teismeliseaastad (esimesed teksad ja LP-d), välisreisid, kunagi talle kuulunud esemed, isegi toit (näiteks kalatoitude eelistamine) või provints kui vaimuseisund.

Sellegipoolest tuleb märkida, et mõnede kirjanduskriitikute ja filosoofide väide, nagu oleks esseistika tänapäeva leedu kirjanduse juhtiv žanr, on kindlasti ennatlik. Hoolimata sellest, et ilmub suur hulk raamatuid, mida annab liigitada esseekoguks, kujutab enamik neist endast ajakirjanduslikke

kommentaare ühiskonnaelule või siis klassikalistest vormidest pisut hälbivat lühiproosat. Paljude selliste üllitiste seas väärib kindlasti vähemalt põgusat mainimist luuletaja Gintaras Bleizgyse tekstikogu "Estafetė" ("Vahetus", 2009).

Maa ja linn

Peale Laura Sintija Černiauskaitė, kes võitis 2009. aastal ka Euroopa Liidu kirjandusauhinna (eks tulevik näita, kas see auhind omandab mingi märkimisväärse sümboolse tähenduse või mitte), ja mitte nii huvitava, kuid mitte sugugi vähem populaarse Renata Šerelytė, leidub väga vähe naisi, kes suudaksid juhtivate meeskirjanikega sammu pidada. Černiauskaitė ja Šerelytė raamatud käsitlevad sarnaseid teemasid, nimelt linna kolinud maanoorte elu ja linnakultuuriga kohanemist.

Černiauskaitė debüteeris juba keskkoolitüdrukuna novellikoguga "Trys paros prie mylimosios slenksčio" ("Kolm päeva ja ööd armastatu lävel", 1994). Tuntuse saavutas ta aga oma teise raamatuga "Liucce čiuožia" ("Lucy läheb uisutama", 2004), mis koosneb mitmest novellist ja ühest näidendist. Tema viimane raamat, romaan "Benedikto slenksčiai" ("Benediktase läved", 2009), käsitleb juba tuttavaid teemasid.

Ta jutustab realistlikul viisil loo väikelinna kunstikoolis õppivast andekast teismelisest, tema suhetest vananeva ja raskelt haige isaga ning seksuaalsest ja spirituaalsest "initsiatsioonist" täiskasvanute maailma. Nagu paljud teisedki tänapäeva leedu romaanid, käsitleb ka Černiauskaitė üleminekuaga — oleviku piirjooned on siin üpris ähmased ning kuigi jutustust arendatakse peenelt ja tundlikult, ei püüagi autor leida universaalset kujundit suurte ühiskondlike muutuste aegsele elule. Tegu on avameelse, ausa ja kohati valusa looga noorest inimesest ühiskonnas, mis on materiaalsete ja vaimsete väärtuste vahel puruks rebitud ja kus üha süveneb tarbimismentaliteet.

See, et maaelu mõõde mängib uuemas leedu kirjanduses niivõrd suurt rolli, ei ole sugugi üllatav, sest enamik viimastel kümnenditel debüteerinud autoritest on sündinud ning kasvanud maal, küla- ja linnakultuuri vahealal, mida on mõjutanud sundkollektiviseerimine ja teised nõukogude reformid. Leedu linnakirjandusel puuduvad tugevad ja sügavad juured ning ainult käputäis autoreid on käsitletud vähegi olulisel moel moodsa linnakeskkonna mõju meeste ja naiste elule.

Siiski leiavad linnamärgid noorema ja noorima põlvkonna autorite töödes ühe tugevamat väljendust. Lisaks tõsiasi, et leedu kirjandusse on tekkinud põlvkondlik nihe, on selge, et järjest olulisemaks on muutunud ka linnaelule omased uued eksistentsiaalsed probleemid. Linn ei ole ainuüksi loo tagapõhi, vaid tänapäeva inimese vaimne seisund. Kui ma hiljuti pidasin Vilniuse ülikooli rahvusvahelistel suvekursustel loengu taasiseseisvumisjärgsest leedu kirjandusest, mainis keegi irooniliselt muljet, nagu kirjutaksid nii paljud leedu kirjanikud minevikust.

See vastab tõele. Aga kirjandus pole mitte üksnes ühiskonda ja selles elavate inimeste tundeid tundlikult registreeriv instrument. Kirjandusel on palju eesmärke. Meeleheitlik püüd reageerida kõigele nüüdisajal toimuvale võib muuta selle pelgaks ajakirjanduslikuks kommentaariumiks. Siin ja praegu loodav kirjandus on vastus metafüüsilistele ja sotsiaalsetele küsimustele, mida esitavad tänapäeva eluviisid. Seega ei peaks tõsiasi, et leedu kirjanikud huvituvad minevikust, kedagi hämmastama. Kirjandus on ju muuhulgas ka

vahend omaenda mineviku üle reflekteerimiseks ja on igati loomulik, kui iga uus kirjanikepõlvkond püüab leida vastust igavestele küsimustele: "Kes me oleme? Kust me tuleme?". Ja alles pärast nende vastamist võib spekuloida selle üle, kuhu me läheme.

---

¹ Eesti keeles on ilmunud Jurga Ivanauskaitė romaan "Nõid ja vihm", 1997, tlk M. Loodus.

Published 2010-08-16
Original in English
Translation by A.V.
Contribution by Vikerkaar
First published in *Vikerkaar* 7-8/2010 (Estonian version)
(c) Eurozine